

รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ
การศึกษาการอนุรักษ์วังปลาเพื่อฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน

โดยทีมนักวิจัยชุมชน
บ้านโคกนกระเต็น หมู่ 7 ตำบลโคกสาร อำเภอชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ
มกราคม 2563 – มีนาคม 2563

สนับสนุนโดย
โครงการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบสุขภาวะ บนฐานความมั่นคงทรัพยากรทางอาหาร
และทรัพยากรธรรมชาติ ในลุ่มน้ำโขง และความสามารถปรับตัวจากปัจจัยเสี่ยงด้านภัยพิบัติ,
มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

และ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

สารบัญ

ลำดับ	เนื้อหา	หน้า
1	บริบทชุมชน	3
	1.1 บริบทตำบลโคกสาร	3
	1.2 บริบทบ้านโคกนกกกระเต็น	3
2	การพึ่งพาแม่น้ำโขงของชุมชน	5
3	ปัญหาและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง	7
4	ข้อเสนอต่อการจัดทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหา	7
ภาคผนวก	วัตถุประสงค์, งบประมาณ, รายชื่อทีมงาน	8
	กิจกรรมในช่วงการทำงานวิจัย	9

1. บริบทชุมชน

1.1 บริบทตำบลโคกสาร

ตำบลโคกสาร ตั้งเป็นตำบลโดยกลุ่มชนมาจาก ประเทศลาว ประมาณปี พ.ศ. 2370 โดยไม่
เป็นทางการ และแยกเป็นบ้านโคกสารท่า เมื่อปี พ.ศ. 2440-2485 ได้ยุบรวมกับตำบลชานูมาน ต่อมาปี
2516 บ้านโคกสารแยกเป็นบ้านโคกเจริญ ปี 2520 แยกจากตำบลชานูมานมาเป็นตำบลโคกสาร ในเขตการ
ปกครองของอำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ แบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน หมู่ 1 โคกสารเทิง,
หมู่ 2 โคกเจริญ, หมู่ 3 คันสูง, หมู่ 4 หินขันธ์, หมู่ 5 โคกสารท่า, หมู่ 6 โคกสะอาด, หมู่ 7 โคกนกกกระเต็น,
หมู่ 8 โคกเจริญ, หมู่ 9 โคกสาร

ตำบลโคกสาร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มที่สูงเชิงเขาเนินเล็ก ๆ ดินลุ่มแม่น้ำโขง พื้นที่
ทั้งหมด 16,850 ไร่ หรือ 26.96 ตารางกิโลเมตร โดยมี

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลชานูมาน อำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลโคกก่ง อำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ แม่น้ำโขง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ

1.2 บริบทบ้านโคกนกกกระเต็น

บ้านโคกนกกกระเต็นหมู่ที่ เดิมเป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่บ้านโคกสารในช่วงปี 2521
ในช่วงเดือนกันยายน เกิดเหตุการณ์แม่น้ำโขงท่วมพื้นที่บ้านโคกสารเกือบทั้งหมดทุกครัวเรือน ชาวบ้าน
เดือดร้อนจากน้ำท่วมที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เมื่อสภาพแม่น้ำโขงเริ่มลดแห้งลง ที่เหลือ
ไว้ก็คือความเสียหายเครื่องใช้สิ่งของ และความทรงจำที่ชาวบ้านต้องจำไปจนวันตาย ด้วยความไม่แน่นอน
ของธรรมชาติและสิ่งที่จะเกิดขึ้นใหม่ ชาวบ้านบางส่วนได้ย้ายครัวเรือนที่อยู่อาศัยไปสร้างบ้านเรือน ตามหัว
ไร่ปลายนาที่น้ำท่วมไม่ถึงและข้างถนนสายหนองผือ-มุกดาหารประมาณ 30 หลังคาเรือน และมีชาวบ้าน
ทยอยออกจากพื้นที่น้ำท่วมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และมีจำนวนครัวเรือน 50-60 หลังคา ชาวบ้านจึงปรึกษาและ
ทำหนังสือเพื่อให้ทางอำเภอได้รับทราบ และขอตั้งหมู่บ้านใหม่อีกหมู่บ้านหนึ่งในปี พ.ศ 2525 เป็นหมู่บ้าน
โคกนกกกระเต็น หมู่ 5 และที่มาของการตั้งชื่อมาจากสภาพพื้นที่ก่อตั้งหมู่บ้านเป็นพื้นที่สูงเป็นโคกและมี
นกกกระเต็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงตั้งชื่อตามบริบทพื้นที่ ว่า หมู่บ้านโคกนกกกระเต็นและมีผู้ใหญ่บ้านดังนี้

ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายสมาน อุทกพรรค อยู่ในวาระ 60 ปี

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 คือ นายสมเพชร กุระจินดา อยู่ในวาระ 5 ปี

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 คือ นายสมบูรณ์ ผุเพชร อยู่ในวาระ 5 ปี

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 คือ นายจิตร ลูมา อยู่ในวาระ 60 ปี

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 5 คือ นายวิชิต สอนนาค อยู่ในวาระ 60 ปี

คนปัจจุบันได้รับเลือก วันที่ 12 มิถุนายน 2558 คือ นายวิชิต สอนนาค

บ้านโคกนกกระเต็นในปัจจุบัน มีครัวเรือนทั้งหมด 129 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 594 ราย แยกเป็นชาย 302 คน หญิง 292 คน พื้นที่ทั้งหมด 993 ไร่ อาชีพหลัก การเกษตรกรรม อาชีพรอง ได้แก่ การหาปลาขายและเพื่อบริโภค, รับจ้างทั่วไปในพื้นที่

บ้านโคกนกกระเต็น มีอาณาเขต ทิศเหนือติดบ้านโคกสะอาดหมู่ 6 ทิศใต้ติดบ้านหินชัน หมู่ 4 ทิศตะวันออกติดแม่น้ำโขง และทิศตะวันตกติดพื้นที่การเกษตร พื้นที่ป่าไม้ของหมู่บ้าน มีไม้สำคัญ เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตู่ ไม้กุง ไม้เปือกล่าน ไม้เค็ง ไม้กะบก ไม้ยางนา

ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ มีวัด 1 แห่ง แต่ไม่มีโรงเรียนภายในชุมชน เด็กนักเรียน ต้องไปเรียนที่โรงเรียนชุมชนโคกสารวิทยา ตำบลโคกสาร ระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีได้แก่ ไฟฟ้า, ประปาหมู่บ้าน แต่ไม่มีโทรศัพท์สาธารณะ

งานบุญประเพณีของชาวบ้าน ได้แก่

- เดือน 2 บุญคุณลาน – บุญประทายเป็นเปลือก
- เดือน 3 ออกใหม่ 3 คำ พิธีไขประตูเล่า (หรือ บุญข้าวจี หรือ บุญเบิกฟ้า)
- เดือน 4 บุญพระเวส
- เดือน 5 งานสงกรานต์
- เดือน 6 บุญบั้งไฟ
- เดือน 7 บุญสวดชำระบ้าน (หรือบุญเบิกบ้าน)
- เดือน 8 บุญเข้าพรรษา นิยมทำวันแรม 10-12 คำ
- เดือน 9 บุญประดับดิน
- เดือน 10 บุญเข้าสลากภัตต์ - เป็นการไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากบ้าน
- เดือน 11 บุญออกพรรษา – บุญจุ้น
- เดือน 12 งานลอยกระทง

2. การพึ่งพาแม่น้ำโขงของชุมชน

เมื่อก่อนชาวบ้านจะมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง ตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านในอดีตชาวบ้านโคกสารหรือบ้านโคกนกกกระเต็น จะอพยพมาจากประเทศลาวและเข้ามาก่อตั้งหมู่บ้านใหม่ในพื้นที่ประเทศไทย ชาวบ้านจะก่อสร้างบ้านเรือนติดแม่น้ำโขงเพื่อสะดวกในการใช้น้ำ หาดอาหารจากแม่น้ำโขงและสะดวกในการเดินทางไปมาหาสู่กัน เมื่อก่อนชาวบ้านจะเดินทางโดยใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทาง ชาวบ้านมีวิถีชีวิตในการดำรงชีพ คือ การเพาะปลูกพืชผักในริมแม่น้ำโขงในช่วงฤดูน้ำลดลงในเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ผักที่ชาวบ้านปลูกเพื่อไว้กินในครัวเรือน เช่น ผักหอมหัวแดง ผักกาด ผักชีลาว หอมป้อม กระเทียม ข้าวโพด และหาปลาเป็นอาหารหลัก ต่อมาเมื่อมีการขยายหมู่บ้านเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ก็มีผู้คนเข้ามาในพื้นที่เพิ่มขึ้น มีการขยายพื้นที่ทำกินโดยการทำไร่ทำนาเพิ่มขึ้น บ้านเมืองเริ่มเจริญขึ้นสิ่งอำนวยความสะดวกเริ่มเข้ามาหมู่บ้าน การค้าขายก็เริ่มเข้ามา ผักที่เคยปลูกแค่กินในครัวเรือน มีการซื้อขายและเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก บางคนหาปลาได้จำนวนมาก มีการแปรรูปปลาและจำหน่ายมีรายได้เพิ่มขึ้นในครัวเรือน ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาแม่น้ำโขงมากขึ้นเช่นกัน

ความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขงและทรัพยากรที่เกิดจากธรรมชาติ ในพื้นที่แม่น้ำโขงบ้านโคกนกกกระเต็น ยังมีนิเวศเกาะ แก่ง บุ่ง โขดหิน เวิน ที่เป็นแหล่งหากินของชุมชน และเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ สัตว์บก ที่เป็นอาหารของคนจำนวนมากเช่น นิเวศที่ธรรมชาติสร้างขึ้นมานั้น มันเป็นระบบที่สร้างความสำคัญ ที่สร้างแหล่งอาหารให้มีความสมดุลกันในแต่ละพื้นที่ ในพื้นที่แม่น้ำโขงบ้านนกกกระเต็น จะมีนิเวศที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ เช่น

นิเวศดอนเทียน คันหลังกำ คันผักชี คันหินแตก แก่งส่องน้อย แก่งส่องใหญ่ บุ่งส่องใหญ่ แก่งส่องน้อย บุ่งส่องน้อย ชื่อที่ชาวบ้านเรียกแทนพื้นที่นิเวศเหล่านี้ ส่วนมากก็คือ เกาะ แก่ง บุ่ง เวิน โขดหินที่เกิดจากธรรมชาติสร้างขึ้นมานี้เอง เมื่อมีนิเวศที่เกิดจากธรรมชาติสร้างขึ้นมา ความอุดมสมบูรณ์และทรัพยากรลุ่มแม่น้ำโขงก็มีจำนวนมาก

แม่น้ำโขงในบริเวณนี้ จะมีปลามากมายหลายชนิด เช่น ปลาบึก ปลาแซ่ ปลาปาก ปลาสะงัว ปลาแยง ปลาเผาะ ปลายอน ปลาเอิน ปลาขบ ปลาคัง ปลาปาก ปลาอืดู ปลาเพี้ย ปลาหน้าหนู ปลาสร้อย ปลากระบอก ปลาหมู ปลารากกล้วย ปลาโน ปลาปากบาน ๆ เครื่องมือประมงที่ชาวบ้านใช้ เช่น ลอบ ตัง ลอบนอน ลอบกุ่ม แห มอง จัน

จากแม่น้ำโขงขึ้นมาบนฝั่งริมแม่น้ำโขงก็จะมีพืชผักที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและคนปลูกขึ้น ยังมีสัตว์น้ำใหญ่ที่เป็นอาหารเช่น แมลง จินาย จิโปม กบ เขียด จักจั่น ตักแตน นับได้ว่าอาหารที่พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นไปตามธรรมชาติ

คันผักชี

คันผักชี

แก่งส่องใหญ่

ลอบ บริเวณแก่งส่องใหญ่

การวางตาข่าย(มอง)บริเวณแก่งส่องใหญ่
ภาพ: มนตรี จันทวงศ์

ระบบนิเวศย่อยบริเวณแก่งสองน้อย (ภาพ: มন্ত্রী จันทวงศ์)

3. ปัญหาและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง

ในปัจจุบันชาวบ้านโคกนกกระเต็นหรือบ้านโคกสาร ได้รับผลกระทบที่เกิดจากแม่น้ำโขงขึ้น-ลงผิดปกติ ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนในเรื่องการปลูกผักแล้วน้ำท่วม เก็บเกี่ยวผลผลิตไม่ได้ จำนวนปลาลดหายไปเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านหาปลาไม่ได้ ขาดรายได้ บางปีน้ำโขงหนุนขึ้นสูง น้ำท่วมพื้นที่การเกษตรทำให้ผลผลิตด้านการเกษตรเสียหาย ในช่วงเดือนกรกฎาคม- กันยายน 2561 น้ำโขงหนุนสูงทะลักผ่านลำห้วยผักชี และร่องหนองเต็ด ท่วมที่นา นอกจากนี้ นิเวศแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมดจากเดิม มีเกาะมีดอน มีบึง มีแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ ปัจจุบันทุกอย่างไม่มีเหลือ จากปัญหาที่เกิดขึ้นชาวบ้านจึงได้ทราบว่าเกิดจากการสร้างเขื่อนในพื้นที่แม่น้ำโขงซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดผลกระทบ และในพื้นที่ยังมีการดูดทรายซึ่งส่งผลกระทบกับการหากินของชาวบ้าน ส่งผลกระทบกับพื้นที่หากิน พื้นที่แหล่งวางไข่ของปลา ปลาไม่มีพื้นอาศัย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ปลาลดจำนวนลงและไม่สามารถจับปลาได้

4. ข้อเสนอต่อการจัดทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหา

จากปัญหาที่เกิดขึ้นชาวบ้านลุ่มน้ำโขงมีความกังวลใจว่า อาหารที่เกิดจากแม่น้ำโขงทั้งพืชและสัตว์จะค่อย ๆ หายไป ชาวบ้านจึงต้องการทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อสร้างแหล่งอาหารให้มีในพื้นที่ต่อไป และเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้ยั่งยืน กลุ่มนักวิจัยบ้านโคกนกกระเต็น หมู่ที่ 7 เห็นควรหาพื้นที่เพื่ออนุรักษ์ พื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำรองในอนาคต ในขั้นต้นทีมนักวิจัยมีความเห็นในการกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ พื้นฟู ในแม่น้ำโขง และมีพื้นที่ที่มีความเหมาะสม ได้แก่ บึง ที่อยู่ใกล้สวนของนางบุญมา กระจินดา มีความเหมาะสมกว่าที่อื่น ๆ

ภาคผนวก

โครงการศึกษา การอนุรักษ์วังปลาเพื่อฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนบ้านโคกนกกระเต็น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหา การเปลี่ยนแปลง และแนวทางการฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำโขงและการปรับตัวของชุมชน
2. เพื่อศึกษาและสำรวจพื้นที่ที่เหมาะสมกับการสร้างวังสงวน
3. เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรทางอาหารลุ่มน้ำโขงแบบมีส่วนร่วม

งบประมาณสนับสนุน จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จำนวน 12,000 บาท

1. โครงการศึกษาการอนุรักษ์วังปลาเพื่อฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนบ้านโคกนกกระเต็น จำนวน 12,000 บาท

กระบวนการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยสรุป

ลำดับ	วันที่	กิจกรรม
1	4-6 กุมภาพันธ์ 2562	การประชุมเชิงปฏิบัติการ ระดับเครือข่าย 7 จังหวัด
2	16 มิถุนายน 2562	เวทีพัฒนาโจทย์วิจัย ที่บ้านโคกนกกระเต็น
3	24 กรกฎาคม 2562	การประชุมเพื่อลงนามบันทึกความตกลง การทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่บ้านโคกนกกระเต็น
4	27-29 ตุลาคม 2562	เสนอความก้าวหน้าวิจัย และเสนอข้อเสนอโครงการกับกรมประมงใน ที่ศาลาประชาคมอำเภอปากชม จังหวัดเลย
5	17 มีนาคม 2563	การประชุมสรุปงานวิจัย

รายชื่อทีมวิจัยบ้านโคกนกกระเต็น

1. นายวิเชียร ฝูเพชร
2. นายโชคชัย กลิ่นสุมาลย์
3. นางทัศนพร ถิ่นระหา
4. นายสมหมาย พุทธรักษา
5. นางสุพรรณิ แสงกุล
6. นางชนาภา สีทอง
7. นายบุญหนา พุทธรักษา
8. นายสุวิทย์ ถิ่นระหา
9. นายวิชิต สอนนาค
10. นายเสมอ อุตุภพรรค
11. นางเพชรณี สายมงคล
12. น.ส.เนตติกา ถิ่นระหา
13. นายประนอม หอมนาน
14. นางสมดี กลิ่นสุมาลย์
15. นายสมาน อุตุภพรรค
16. นายเยี่ยม สีทอง

กิจกรรมในช่วงการทำงานวิจัยของทีมวิจัยชุมชนบ้านโคกนกระเต็น

วันที่	กิจกรรม	ภาพกิจกรรม
<p>4-6 กุมภาพันธ์ 2562</p>	<p>ตัวแทนชุมชนวิจัย เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการระดับเครือข่าย 7 จังหวัด ครั้งที่ 1/2562 ที่อำเภอธาตุพนม จ.นครพนม เพื่อร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาผลกระทบของแม่น้ำโขงและชุมชน และการกำหนดแนวทางการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกันในปี 2562-2563</p>	
		

วันที่	กิจกรรม	ภาพกิจกรรม
15 มิถุนายน 2562	พัฒนาเครื่องมือการ ดำเนินงานวิจัยร่วมกับที่ ปรึกษาจังหวัด มุกดาหาร อุบลราชธานี	

<p>16 มิถุนายน 2562</p>	<p>พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับ ทีมวิจัยบ้านโคกนก กระเต็น</p>	
<p>24-25 กรกฎาคม 2562</p>	<p>การประชุม เพื่อลงนาม บันทึกความตกลงการ ทำงานวิจัยเชิง ปฏิบัติการของชุมชน และการสำรวจพื้นที่ ระบบนิเวศย่อย</p>	

<p>26-28 ตุลาคม 2562</p>	<p>เข้าร่วมการประชุมเชิง ปฏิบัติการ “การพัฒนา แผนเชิงรุกด้านการ ประมงระดับชุมชน ภายใต้สภาวะการ เปลี่ยนแปลงของแม่น้ำ โขง” ที่ อ.ปากชม จ.เลย</p>	
<p>17 มีนาคม 2563</p>	<p>การประชุมสรุปงานวิจัย เชิงปฏิบัติการ</p>	